

Trøgstad kommune

Kulturminneplan for Trøgstad kommune

2019 – 2030

Høringsforslag

Pr 10.04.2019

sak 18/19

Forord

Dette er Trøgstad kommunes første kulturminneplan. Den er utarbeidet av Trøgstad kommune med stor bistand av en plangruppe med representanter fra:

- Trøgstad Forts Venner
- Trøgstad historielag
- Trøgstad bygdemuseum
- Gammel Teknisk forening
- Tirsdagsklubben (fram til vår 2018)

Referansegruppe

- Trøgstad kirkelige fellesråd v/kirkevergen
- Norsk transporthistorisk museum

Arkeolog Per Hernæs har vært konsulent for arbeidet. Fra Trøgstad kommune har kulturrådgiver Hans Petter Ringstad og planrådgiver Marit Lillegraven Haakaas arbeidet med planen. Riksantikvaren har bidratt med tilskudd på kr 100.000 til planarbeidet med krav om at planen blant annet hadde fokus på krigshistorien fra 2. verdenskrig.

I 1996 ble det laget et omfattende register over kulturminner i Trøgstad som er blitt brukt som underlag for planarbeidet i tillegg til gruppas og kommunens lokalkunnskap, samt ulike lokalhistoriske skrifter og nasjonale registre. Trøgstad historielag har utarbeidet en tidslinje over lokalhistorien, Trøgstad Forts Venner har bidratt med forsvarshistorisk oversikt og Trøgstad bygdemuseum med oversikt over lokal bygningshistorie. Gruppen har hatt mange møter og befaringer. En stor takk rettes derfor til deltakerne for deres innsats!

Denne planen blir sluttført i 2019, altså like før Trøgstad går inn i ny Indre Østfold kommune. Et av målene med planen er å forenkle ny kommunes arbeid med kulturminner i Trøgstad i årene som kommer. Det er lagt vekt på at planen skal bidra med kunnskap og forslag til tiltak til kulturminneforvaltningen.

Livsløpsutvalget i Trøgstad kommune er styringsgruppe for arbeidet med kulturminneplanen og både dette utvalget og teknikk- og naturutvalget har vært orientert underveis.

Innhold

A.	Kulturminnevern	4
1.	Innledning.....	4
2.	Hva er et kulturminne?.....	4
3.	Vern eller bevaring – hvorfor?	5
4.	Virkemidler i kulturvernet	6
5.	Dokumentasjon og rutiner	8
6.	Økonomiske tilskuddsordninger	9
7.	Formidling av kulturminner.....	10
8.	Ansvarsfordeling og skjøtsel av kulturminner	12
9.	Saksgang for kulturminneplanen og forholdet til øvrig planverk.....	14
B.	Lokalhistorisk oversikt	15
1.	Historisk tidslinje for Trøgstad	15
2.	Befolkningsutvikling i Trøgstad	16
3.	Bygningshistorie og bygninger i Trøgstad med kulturhistorisk verdi	16
4.	Trøgstad i et forsvarshistorisk perspektiv	19
C.	Prioriterte kulturminner	22
1.	Kriterier for utvelgelse av kulturminner	22
2.	Prioriterte kulturminner	23
D.	Målsetting.....	37
E.	Innsatsområder	38
1.	Innsatsområde bevaring.....	38
2.	Innsatsområde forvaltning	39
3.	Innsatsområde formidling	40
4.	Innsatsområde verdiskaping	41
5.	Innsatsområde folkehelse	42
F.	Handlingsplan	43
G.	Referanser	44

A. Kulturminnevern

1. Innledning

Det har lenge vært ønskelig fra både statlig og fylkeskommunalt hold at kommunene utarbeider planer for kulturminnevern, jfr. Fylkesplanen Østfold mot 2050, retningslinje 1.1.7. Hittil har to kommuner i Indre Østfold fått utarbeidet og godkjent slike planer. Kulturminneplan er oppført i Trøgstad kommunes planstrategi 2016 – 2020.

Arbeidet med dette temaet tar utgangspunkt i at det allerede eksisterer en del legalfredede og verneverdige kulturminner i kommunen. Disse er tatt med i planen. I tillegg har det kommet inn en rekke forslag til andre kulturminner som man av andre grunner ønsket å ta med i planen.

Restaurering av dampskipsbrygga på Sandstangen 2016

2. Hva er et kulturminne?

«Med kulturminne menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter der det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng» (Lov om kulturminner)

Et kulturminne kan med andre ord defineres som *et konkret vitnesbyrd om menneskelig aktivitet i fortiden*. Definisjonen er svært vid; for eksempel er «fortiden» ikke nærmere definert. Satt på spissen kan selv forrige uke være «fortid». Og et kulturminne kan være en gravhaug fra bronsealderen, en veteranbil fra 1962, en husmannsplass fra 1700-tallet eller Slottet i Oslo. Derfor må man stadig forsøke å definere hva et kulturminne kan være, for hvem og på hvilken måte.

Utgangspunktet er at vi alle har minner, og vi har gjenstander som er knyttet til disse minnene. Fotoalbum, smykker, kunstgjenstander og møbler. Lista kan bli lang. Det kan være ting vi har skaffet på egen hånd, eller det er gaver eller arvegods. Det siste er ofte spesielt gjevt. Dessuten kan man

regne steder som vekker særlige minner, det kan være bygninger, plasser, steder i skogen, en hyggelig strand, og så videre. Dette er våre personlige kulturminner, og den verdien de har for oss er ofte høyere enn verdien i kroner og øre. Vi snakker om *affeksjonsverdi*.

En lokalbefolkning vil ha tilsvarende kollektive minner, også de vil være knyttet til spesielle steder, bygninger eller plasser. Det gjelder særlig steder som er benyttet til markering av høytider og andre merkedager, kollektivt og for den enkelte. Det kan være bygninger som man knytter minner og historier til, og dersom de forsvinner vil man oppfatte det som et tap. Det gjelder også kulturminner som bærer verdifulle egenskaper i seg selv, som for eksempel særpreget eller spesielt god arkitektur, at de er spesielt gamle, eller andre kvaliteter. Det kan med andre ord sies at disse kulturminnene har en kollektiv affeksjonsverdi, men da vil man gjerne heller kalle det *verneverdi*.

Noen kulturminner har en verneverdi som når ut over lokalsamfunnet og har dermed en verdi for hele nasjonen, slik som for eksempel Eidsvollsbygningen og Nidarosdomen. Også andre kulturminner kan være av så høy verdi at de er av nasjonal interesse. Da har myndighetene adgang til å pålegge strenge bestemmelser som har som formål å verne dette kulturminner, nemlig *fredning*. Dette skjer, i motsetning til hva mange forestiller seg, ganske sjelden. I dag er ikke mer enn ca. 1,5 promille av landets samlede bygningsmasse fredet.

3. Vern eller bevaring – hvorfor?

Som vist ovenfor er kulturminnene en viktig del av vår felles kulturarv. De er en kilde til lokal og nasjonal historie, men de er også noe av det som gir samfunnet identitet. De har opplevelsesverdier for oppvoksende generasjoner og hjelper dem til å forstå sammenhengen mellom gammelt og nytt. Men kulturminnene har også sin egen estetiske verdi, foruten at de kan ha egen bruksverdi, og at de kan stimulere reiseliv og annen næring.

Det ligger i sakens natur at kulturminnevernets hovedoppgave er å *verne*. Likevel er det ikke ofte slik at det må vernes for *enhver pris*. Fornuftig samfunnsutvikling skal ikke stanses. Dersom et samfunn skal utvikles må det også endres. Det kreves imidlertid at dem som har myndighet til å endre også innehar en klar bevissthet om hvilke kvaliteter ved samfunnet som er verd å ta vare på også i fremtiden. Det gjelder både immaterielle og egenskaper og fysiske kulturminner. For at kulturminnene skal kunne brukes på bærekraftige premisser må det bygge på valg og prioritering. Grunnprinsippet skal være at bruken må være det som, ofte noe klisjemessig, kalles «verdig bruk».

Det vil si at bruken foregår på vernets premisser, ikke omvendt. Bruken skal derfor være skånsom og fornuftig slik at kulturminnets kvaliteter ikke reduseres eller at det ikke blir utsatt for regelrett skade. Her må man velge med omhu hva slags bruk som kan passe for det enkelte kulturminne.

Her må det presiseres at dette ikke gjelder de fredede kulturminnene, for de skal bevares for deres egen del, etter de regler som loven setter. Dette forhindrer ikke at de kan brukes

Møllebak. Foto: Fotoprosjektet ved Båstad skole

til formidling av historien – både den lokale og den nasjonale – og en bevisstgjøring av vår egen plass i den.

I Indre Østfold har det vært lite kommersiell aktivitet rundt kulturminner. Man bør likevel forsøke å ivareta også denne delen av kulturminnevernet, særlig gjennom opplevelsesbasert reiseliv. Man ser ofte at kulturminner er attraktive turistmål. I vår kommune kan framheves blant annet Trøgstad fort.

Ved informasjon om enkelte kulturminner er det viktig å holde en så ensartet utforming som mulig på skilt og annet materiell. Ved tilrettelegging må det tilstrebes å gjøre minst mulig inngrep i kulturminnet. Her er det viktig å vurdere hvordan tilrettelegging kan utføres med minst mulig skade på kulturminnet og dets omgivelser. Fylkeskommunen har omfattende erfaring med tilrettelegging, og vil være en nyttig medspiller i slikt arbeid.

Stikla mølle. Foto: Fotoprojektet ved Båstad skole

4. Virkemidler i kulturvernet

Vern av kulturminner, - miljøer og - landskap kan gjøres gjennom eksisterende lovverk eller ved økonomiske insentiver. Dessuten viser det seg at i mange tilfeller er informasjon og holdningsskapende tiltak tilstrekkelig til å utløse et ønske om vern på lokalt nivå. Det kan ofte oppnås gode resultater gjennom økt kunnskap, og dermed økt motivering for bevaring. I de tilfellene der insentiver ikke strekker til, har lovverket en «verktøykasse» med flere redskaper.

Kulturminneloven

Lov om Kulturminner er den loven som oftest kommer til anvendelse ved pålagt vern av kulturminner. Den er imidlertid først og fremst rettet mot de kulturminnene som har en høy nasjonal verneverdi. Overtredelse av fredningsbestemmelsene i kulturminneloven kan straffes med bøter eller fengsel i inntil ett år. Loven opererer med to hovedtyper av fredning; automatisk fredning (legalfredning) og fredning etter vedtak.

Automatisk fredning (legalfredning)

Alle kulturminner fra før reformasjonen, dvs. før år 1537, er legalfredet. Det vil si at de er fredet i kraft av seg selv, og det trengs ingen ytterligere vedtak for at fredningen skal gjelde. Legalfredningen gjelder også stående bygninger og konstruksjoner fra perioden 1537 - 1650, og samiske kulturminner eldre enn 100 år fra gjeldende dato. Til denne type fredning regnes også en sikringssone rundt hvert enkelt kulturminne. Legalfredning uten sikringssone gjelder også for båt- og skipsfunn eldre enn 100 år. I Trøgstad er det registrert ca. 300 legalfredede objekter, de fleste av dem er gravhauger som kan være samlet i større eller mindre felt. I så fall blir feltet ansett som ett objekt.

Vedtaksfredning

For kulturminner yngre enn reformasjonen gis anledning til å frede dem etter særskilt vedtak. Kulturmiljøer kan også fredes. Til vedtaksfredningen hører det i utgangspunktet ikke med noen sikringssone, men om nødvendig gir loven anledning til å etablere dette. Det er bare Riksantikvaren som kan vedta fredning, enten på eget initiativ eller etter lokale prosesser. Ved et fredet objekt er det bare *ordinært* vedlikehold som er tillatt. Endringer er i utgangspunktet forbudt, men det kan gis dispensasjon på særskilte vilkår dersom det er tale om mindre endringer. Fylkeskonservatoren er delegert behandling av slike dispensasjonssaker.

Fredningen kan også gjelde hele kulturmiljøer som kan omfatte bygninger og områder mellom disse. Fredningsbestemmelsene kan nyanseres for å gi grunnlag for at deler av miljøet eller bygningene kan holdes utenom strengere fredning. Det gis adgang til å gi dispensasjon ved mindre endringer.

I Trøgstad er det pr. dato ingen vedtaksfredede kulturminner.

Plan- og bygningsloven

Plan- og bygningsloven er ett av flere virkemidler som finnes for å forvalte landets arealer på en fornuftig måte. Dette kan gjøres på flere plan, fra det rent teknisk orienterte og detaljerte nivået til mer overordnet samfunnsutvikling. Kommuneplanen er et eksempel på det sistnevnte, med en samfunnsdel og en arealdel. Planen gir mål og retningslinjer for hvordan kulturminner og -landskap skal og bør forvaltes.

Plan- og bygningsloven er strukturert slik at tiltak som er i strid med gjeldende reguleringsplan ikke er tillatt uten at området omreguleres, eventuelt at det søkes om dispensasjon. Det er viktig å ta inn fredede og verneverdige kulturminner i kommunale arealplaner, for å gi dem vern mot ulike former for utbygging.

Plan- og bygningsloven gir kommunen de nødvendige virkemidlene til å sikre *både* verne- og utbyggingsmuligheter. Ved å benytte seg av plan- og bygningsloven har kommunene en mulighet til å sikre vern av de lokale verneverdiene. Slike verneverdier vil mange ganger ikke la seg fange opp av statlig myndighet.

Loven gir adgang til å regulere hensynssoner, og det kan angis særskilt omriss av bygninger og andre kulturminner som skal bevares. Reguleringsplaner kan utformes slik at det kun er bygningens eksteriør som omfattes av bevaringsbestemmelsene. Det vil dermed ikke være mulig å rive eller endre fasadene uten å søke om dispensasjon fra reguleringsplanen. Dispensasjon kan gis etter at antikvarisk myndighet – som oftest vil det være fylkeskonservatoren – har hatt anledning til å uttale seg.

Gamle Skjønhaug skole. Foto: Fotoprosjektet ved Skjønhaug skole

Naturvernloven

Naturvernloven gir først og fremst vern av natur, og tar som regel i liten grad hensyn til kulturminner.

Fredet eller verneverdig – hva er forskjellen?

Fagterminologien blir noen ganger misforstått, og fører tilsvarende til misforståelser. Fredning er en lovfestet beskyttelse av et kulturminne. De *legalfredede* kulturminnene er automatisk fredet gjennom loven pga sin alder.

Bua på Langsetertunet, Trøgstad bydemuseum.
Foto: Fotoprosjektet ved Skjønhaug skole

Verneverdig betyr at kulturminnet har gjennomgått en kulturhistorisk vurdering og er identifisert som verneverdig. Kulturminner som er prioritert i kulturminneplanen ønsker kommunen at skal bli tatt vare på. I utgangspunktet har dette minimal betydning for eier og/eller bruker. Det er først når man vil utføre endringer som *krever tillatelse etter plan- og bygningsloven*, som påbygg eller rivning, at det blir aktuelt. Da vil kommunen kunne komme til å stille særskilte krav til tiltaket, eventuelt nekte rivning.

5. Dokumentasjon og rutiner

Meldepliktbestemmelsen

Etter kulturminnelovens § 25 har alle offentlige organer meldeplikt for ethvert tiltak som kan berøre kulturminneinteresser. Når kommunale organ, fylkeskommunen eller staten kommer i berøring med tiltak som omfattes av kulturminneloven, plikter vedkommende å melde fra til fylkeskommunen (fylkeskonservator) før inngrepet skjer. Dersom det viser seg ved igangsatt arbeid at det har innvirkning på et legalfredet kulturminne skal aktiviteten på stedet stanses øyeblikkelig, og melding skal straks gis til fylkeskonservatoren.

Rutiner for saksbehandling etter Plan- og bygningsloven

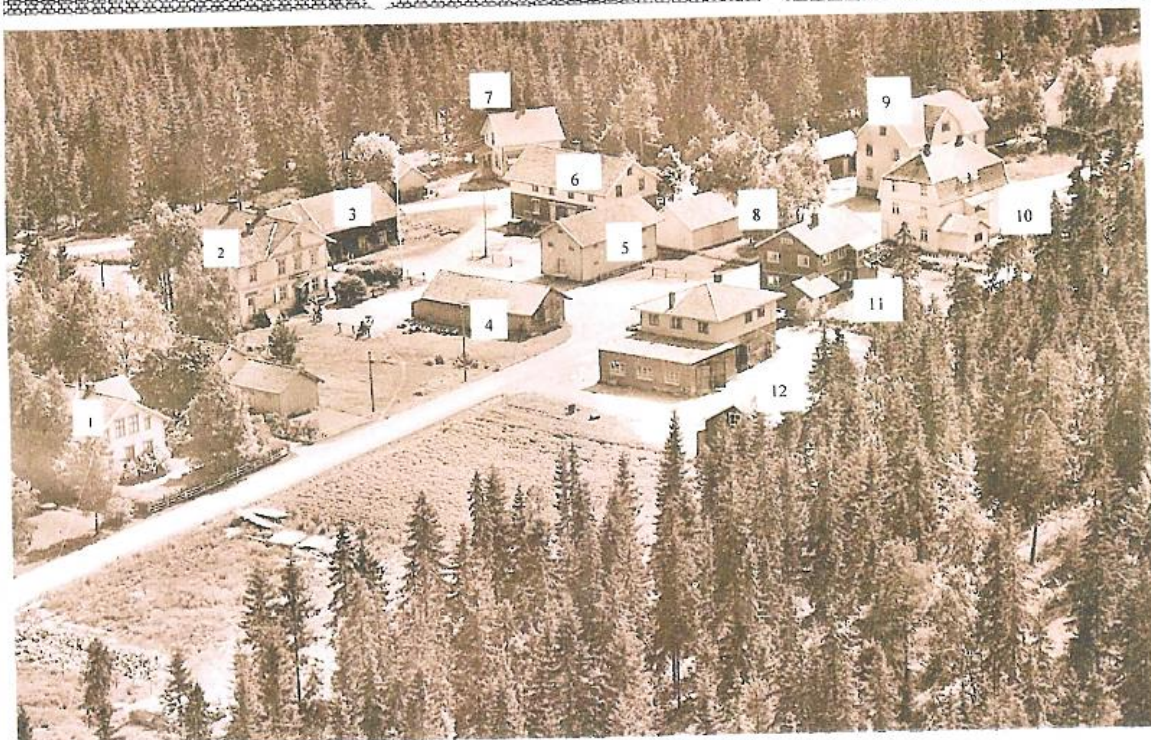
Ved søknad om ombygging eller rivning, og ved utarbeidelse av reguleringsplaner skal det sikres at det blir gjort vurderinger av planene i forhold til viktige kulturminner. En god rutine vil være å gå gjennom eksisterende registreringer, dvs. kommunens egne registreringer (jfr. kulturminnevernplanen), SEFRAC, Askeladden, og eventuelle registreringer fra lokale museum og historielag.

I forbindelse med dispensasjonssaker har Østfold fylkeskommune i 2013 utstedt rutiner som skal følges ved oversendelse av dispensasjonssaker.

Kulturminneregistre

Automatisk fredede (legalfredede) kulturminner som er registrert av fylkeskonservatoren er lagt inn på kart og er tilgjengelig gjennom Riksantikvarens database *Askeladden* - Databasen er åpen for alle offentlige myndigheter som har arbeidsområde der kulturminner kan berøres. Riksantikvaren har samme sted også lagt ut en forenklet database for all offentlighet kalt *Kulturminnesøk*. De prioriterte kulturminnene i kulturminneplanen vil bli lagt inn i Askeladden/Kulturminnesøk. Mange er registrert Høringsforslag kulturminneplan, Trøgstad kommune

der allerede. (Riksantikvaren, u.d.) Østfold historielag legger ut sine registreringer på www.kulturminnekart.no/ostfold Her er også kommunens automatisk fredede kulturminner lagt inn.

Flyfoto over Heiås i Båstad .

1 . Alf Hauer 2 . Båstad Handelsforening 3 . Glassbu 4 . Lagerbygning 5 . Bu og lager 6 . Melkemottagelse 7 . Anton Aasum 8 . Fryseri
9 . Hoel landhandleri 10 . Granmo landhandleri 11 . Telefonsentral 12 . Båstad bilverksted .

Postkort fra Heiåsbyen i Båstad fra ca 1958

På 1980-tallet ble det satt i gang et stort landsdekkende registreringsprosjekt i regi av Riksantikvaren. Registreringene skulle omfatte alle bygninger fra før år 1900. Resultatet er SEFRAK-registeret (forkortelse for Sekretariatet for registrering av faste kulturminner). En bygning som er registrert i SEFRAK-registeret er ikke automatisk verneverdig, men registeret kan gi verdifulle opplysninger som vil kunne være til hjelp til å vurdere verneverdien.

Skjøtselsplaner

Fylkeskonservatoren har utarbeidet en mal for skjøtselsplaner som kommunene kan benytte seg av.

6. Økonomiske tilskuddsordninger

Riksantikvaren

Det kan søkes om statlige midler gjennom Riksantikvaren. Disse kan gis til automatisk fredede fornminner eller vedtaksfredede anlegg og bygninger. Bare private eiere av vedtaksfredede kulturminner kan søke. Vedtak om fordeling av midler gjøres etter innstilling fra fylkeskonservatoren.

Fylkeskommunen

Det kan søkes om fylkeskommunale midler til bevaring av ikke-fredede, kulturhistorisk verdifulle anlegg og bygninger.

Kulturminnefondet

Kulturminnefondet er opprettet av Stortinget og skal bidra til samspill mellom offentlige og private midler. Midlene skal gå direkte til istandsetting av kulturmidler i privat eie. De skal sikre at et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer blir bevart, og at de aktiveres som grunnlag for opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskapning. Fondet skal stimulere til samarbeid og økt medvirkning fra eiere og næringsliv, og at dette igjen skal utløse privat kapital som kan støtte opp under regionale partnerskap og spleiselag. Det kan søkes støtte fra fondet til tiltak innenfor hele kulturminnefeltet, også til kulturhistorisk verdifulle kirkebygninger. Det er en fordel for søknaden at kulturminnet er prioritert i kommunal kulturminneplan. Ytterligere opplysninger finnes på www.kulturminnefondet.no.

Husbanken

Husbanken kan gi utbedringslån på gunstige vilkår til bolighus med antikvarisk verdi. Det kreves en dokumentasjon av faglig vurdering av bygningens antikvariske verdi, og dokumentasjon for at utbedringene ikke vil forringe denne verdien. Slik vurdering og dokumentasjon kan gis av fylkeskonservatoren. Om lånevilkår for øvrig vises til Husbanken.

Landbrukseiendommer

Spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL) er midler over jordbruksavtalen som disponeres av kommunene. Eiere og drivere av jordbrukseiendom kan søke. Ordningen skal bidra til å stimulere flere til å ivareta miljøverdiene i landbruket. Kommunene fastsetter hva det kan søkes tiltak til lokalt gjennom tiltaksstrategier. Trøgstad kommune har ikke prioritert å gi tilskudd til kulturminner de senere årene.

Kulturlandskap

Direktoratet for Naturforvaltning disponerer tilskuddsmidler til tiltak som bevarer biologisk mangfold i særlig viktige arealer. Landbruksdepartementet og Fylkesmannen har øvrige støtteordninger for skjøtsel av kulturlandskap.

Kommunale ordninger

Kommunene står fritt til å innføre egne virkemidler, også innenfor kulturvern. Trøgstad kommune har så langt ikke innført noen slik ordning.

7. Formidling av kulturminner

Innenfor kulturvernet er holdningsskapende arbeid, opplysning og informasjon til grunneiere og lokalsamfunn det viktigste virkemiddelet for bevaring. Det er en akseptert filosofi at *bruk* er det beste vern.

Kulturminner i undervisningen

Flere av kulturminnene i kommunen inngår i undervisningen i grunnskolen, blant annet gjennom kulturformidlingsopplegg Den kulturelle skolesekken. For eksempel besøker alle 7. klassene Trøgstad

bygdemuseum og 6. klassene Trøgstad middelalderkirke. Ungdomsskolen legger spesiell vekt på begivenhetene under andre verdenskrig (kamper i IØ 1940, Trøgstad Fort, flyktningeruter).

Lag og foreninger

Innenfor medlemsmassen i lag og foreninger finnes stor lokalhistorisk kompetanse, som er meget viktig i alt lokalt arbeid med kulturminner. Trøgstad historielag og Fortidsminneforeningen representerer svært betydningsfulle medspillere i dette arbeidet. Det er viktig å etablere et samspill mellom de kommunale organer og de frivillige organisasjonene, og at det legges til rette for at å utvikle samarbeidet videre. Under arbeidet med kulturminneplanen har følgende foreninger spilt en stor rolle:

Trøgstad Forts Venner

Trøgstad Forts Venner ble startet i 2003 av tidligere ansatte ved Trøgstad NIKE-batteri.

Trøgstad Forts Venner har som formål å:

- Vise Trøgstads militære historie.
- Drive guiding i tunneller og uteanlegg.
- Utvikle fortet som friluftsområde.

Trøgstad Bygdemuseum

Trøgstad Bygdemuseum er et av de første bygdemuseer i landet. Museet ble innviet på Olsokdagen 29. juli 1928, Gjennom flere generasjoners utrettelige dugnadsinnsats omfatter det nå 14 bygninger fordelt på tre tun som representerer ulike tidsperioder. Raknerudtunet tar for seg historien før den industrielle revolusjon. Langsætertunet viser hvordan livet artet seg på en gård rundt år 1900. I tillegg finner vi en husmannsplass på museet.

Trøgstad historielag

Trøgstad historielag ble stiftet 1988 og har som formål å samle og utbre kunnskap om Trøgstads historie på de forskjellige felter og å vekke interesse for trøgstingenes kultur, liv og virke gjennom tidene.

Gammel Teknisk Forening

Gammel Teknisk Forening ble stiftet i 1986 av noen ildsjeler som forsto verdien av å ta vare på vår nære fortid. I Gammel Tekniske Samlinger kan du se bestemors kjøkken, landhandel, traktorer, landbruksredskaper og verksteder.

Tirsdagsklubben:

Tirsdagsklubben ble startet i 1972 og har hele tida vært knyttet til Trøgstad bibliotek med arbeidsrom der. Tirsdagsklubben samler og gjør tilgjengelig lokal- og slektshistorie fra bygda. I tillegg hjelper Tirsdagsklubben dem som ønsker opplysninger om slekt og bosteder.

Norsk transporthistorisk museum

Norsk transporthistorisk museum ble startet i 1997 av entusiaster med interesse for gammel transporthistorie. De har en stor samling av gamle transportmidler – gamle lastebiler, busser, brannbiler og personbiler, samt oppfinner Johan Kallaks gamle verksted.

Trøgstad og Båstad menighet

Trøgstad og Båstad menighet er også fellesråd, som har ansvar for Trøgstad middelalderkirke, Båstad kirke som er listeført av riksantikvaren, to kirkegårder med bevaringsverdige deler, samt en barnehage med avdeling i Båstad og Skjønhaug. Fellesrådet blir fra 01.01.2020 slått sammen med fellesrådene i Askim, Eidsberg, Hobøl og Spydeberg.

Kulturminneår og -dag

Kultur- og kirkedepartementet sammen med Miljødepartementet har tatt initiativ for å markere kulturminne år og -dag. Kulturminneåret ble første gang markert i 1997. Neste markering var i 2009, og det ble da bestemt at året skal markeres hvert 10. år fra da. Kulturminnedagen gjennomføres årlig den andre søndagen i september.

Radarkuppel på Trøgstad Fort.

Museene

Østfoldmuseene er lokale kunnskapsbanker og møteplasser, og har lang tradisjon for å gi råd og veiledning om alle typer kulturminner og kulturmiljøer. Museenes kunnskap bør trekkes inn i lokale planprosesser, og i forbindelse med konkrete vernetiltak.

Trøgstad bygdemuseum er en selvstendig stiftelse som ikke ligger innunder Østfoldmuseene.

Arkiver

Trøgstad bibliotek, Trøgstad bygdemuseum, Tirsdagsklubben og Trøgstad historielag sitter på store lokalhistoriske samlinger av bøker, filmer, tidsskrifter, arkiv og fotografier, foruten lokalaviser og kirkebøker på mikrofilm og datafiler.

Østfoldmuseene har et stort digitalt arkiv, DigitaltMuseum, med bilder, artikler mm.

8. Ansvarsfordeling og skjøtsel av kulturminner

Kommunene

er plan- og byggesaksmyndighet etter Plan- og bygningsloven. Kommunen skal søke å ivareta kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap gjennom planarbeid og ved byggesaksbehandling. I den utstrekning kommunene er eier av fredede og verneverdige kulturminner, skal disse forvaltes slik at de kulturhistoriske kvalitetene bevares.

Riksantikvaren

er et direktorat under Klima- og miljødepartementet, og har ansvaret for den offentlige kulturminneforvaltningen. Riksantikvaren skal sette i verk Statens politikk på dette området, og utøver flere av de bestemmelsene som er nedlagt i kulturminneloven. Det ligger til Riksantikvaren å vedta fredning av nyere tids kulturminner. Det er også Riksantikvaren som har adgang til å oppheve legalfredning av førreformatoriske kulturminner. Dette siste gjøres alltid på visse betingelser. Regelen er at den som har behov for å fjerne kulturminnet oftest, men ikke alltid, skal bekoste de nødvendige arkeologiske undersøkelsene. Ved mindre, private tiltak skal aldri tiltakshaver belastes. Da er det Riksantikvaren som tar regningen.

Fylkeskommunene

forvalter Statens ansvar for kulturminnevernet ved at visse funksjoner er delegert fra Riksantikvaren. I fylkeskommunen er det *fylkeskonservatoren* som leder dette arbeidet. Oppgavene går ut på å ivareta de legalfredede kulturminnene og å forvalte fredning av nyere tids kulturminner. Ved planlegging av offentlige og større private tiltak i kommunene er det fylkeskonservatoren som undersøker tiltaket vil innvirke på kulturminner. Ved funn av automatisk fredede kulturminner blir dette rapportert videre til Riksantikvaren. Dersom et verneverdig kulturminne blir truet, for eksempel ved planer om rivning, har fylkeskonservatoren fullmakt til å gripe inn med *midlertidig fredning*. Dette er et tiltak som har som hensikt å fryse situasjonen, og verne kulturminnet fram til det er avklart om det eventuelt skal vedtaksfredes av Riksantikvaren.

Hulvei i Tosebygda

Museene

har ansvar for dokumentasjon, gjenstandsforvaltning og formidling. I Østfold er de største museene samlet i paraplyorganisasjonen *Østfoldmuseene*. Museene gir råd og bistand ved vedlikehold av verneverdige bygninger, bevaring av gjenstander og utstillinger. *Kulturhistorisk museum* (KHM) i Oslo tar seg av oldsaker som kommer tilfeldig for dagen, og de utfører arkeologiske utgravninger i forbindelse med forskjellige former for utbygninger. Norsk institutt for kulturforskning (NIKU) utfører praktisk arbeid ved bl.a. middelalderkirkene og i rester av middelalderbebyggelsen i byene.

Kirkelige fellesråd

Har ansvar for drift og forvaltning av lokalkirkens eiendommer, så som kirker og kirkegårder med tilhørende bygninger. I Trøgstad har fellesrådet i tillegg driftsansvar for to menighetshus som også har en barnehagedel. Fellesrådet har også personalansvar for kirkens ansatte unntatt soknepresten. Som eier av kirkene og kirkegårdene følger den lokale forvaltningen bestemmelsene i KUFs rundskriv T-3/2000: Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø.

9. Saksgang for kulturminneplanen og forholdet til øvrig planverk

Oppstartvedtak

Livsløpsutvalget i Trøgstad gjorde følgende vedtak 10. mars 2015

1. Trøgstad kommune starter arbeidet med registrering og utarbeidelse av plan for kulturminner.
2. Oppstartstidspunkt og framdrift avhenger av tildeling av tilskudd fra Riksantikvaren.

Plantype og begrensninger

Mål og strategier vil bli lagt inn i kommuneplanen og rullert sammen med denne. Handlingsplanen vil tas opp til vurdering oftere. Kulturminneplanen har ikke status som kommunedelplan.

Planstrategi

Kulturminneplanen er oppført i Trøgstad kommunes planstrategi 2016-2019

Forholdet til kommuneplanens arealdel

I kommuneplanens arealdel vil planbestemmelser og hensynssoner for kulturminner være juridisk bindende, mens retningslinjer vil si noe om hvordan kommunen saksbehandler spørsmål rundt kulturminner.

Forhold til annet lovverk / eksisterende planer

Andre planer som omtaler kulturminner vil være:

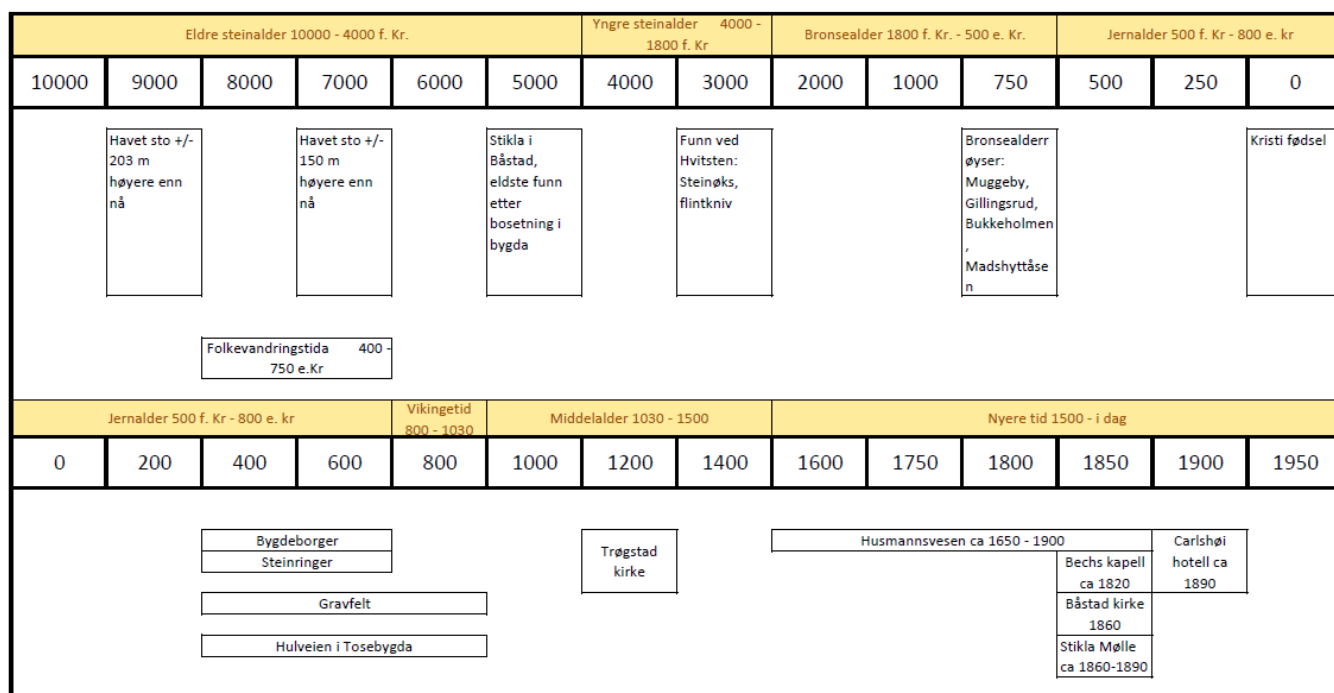
- Reguleringsplaner kan inneholde områder for bevaring eller planbestemmelser om det samme
- Plan for fysisk aktivitet og folkehelseplan, da kulturminner kan være gode turmål

Geirmundstien i Båstad

B. Lokalhistorisk oversikt

1. Historisk tidslinje for Trøgstad

Figur 1 Historisk tidslinje for Trøgstad

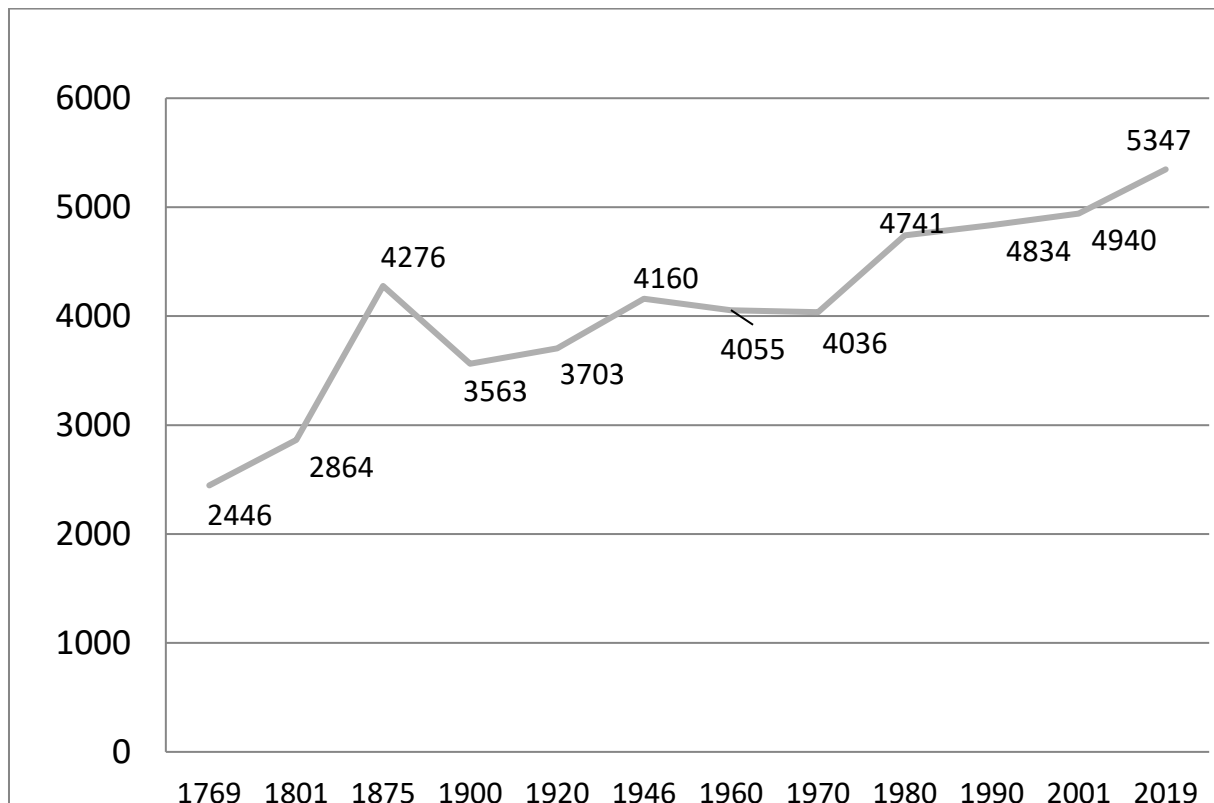
Etter siste istid var store deler av Trøgstad dekket av hav pga at landet hadde vært tynget ned av isen. Marin grense angir det høyeste nivået som havet nådde etter siste istid. Marin grense i Trøgstad ligger i Trøgstad på rundt 210 meter over dagens havnivå ifølge NGUs nettsider. (Norges geologiske undersøkelser, 2019) De første menneskene som kom til området vårt etter istida møtte sannsynligvis et øylandskap der bare det som nå er de høyeste åsene stakk opp av havet.

Kulturlandskap ved Sandstangen. Foto: Oskar Puschmann

Høringsforslag kulturminneplan, Trøgstad kommune

2. Befolkningsutvikling i Trøgstad

Figur 2 Folketallet i Trøgstad 1769-2019. Kilde: Statistisk sentralbyrå

Figur 2 viser at det var 2446 innbyggere i Trøgstad i 1769. Folketallet er siden det doblet til 5347 ved årsskifte 2018/2019.

3. Bygningshistorie og bygninger i Trøgstad med kulturhistorisk verdi

Referanser: (Giellebøl, 1771; Oldem, 1996; Sundt, 1862; I fedrenes spor)

Den eldste bygningen i Trøgstad er Trøgstad kirke, nevnt første gang i 1250. Kirken er en steinkirke i romansk stil, men ombygd og pusset opp flere ganger, bl.a. i 1904.

Ellers finnes ingen bygninger fra middelalderen. Det er heller ikke bevart bygninger av den eldgamle typen; årestue, med åpent ildsted midt på gulvet og ljore (hull) i taket.

I Trøgstad, som ellers på Østlandet har vi bygget hus av tømmer, fordi vi har hatt god tilgang på skog.

Da folk begynte å bygge peis med skorstein, det vil si at røyken kunne ledes direkte ut, og ikke inn i rommet, åpnet det for nye bygningstyper med mulighet for flere etasjer. Og med mindre sot i rommet kunne man også ha flere og større vinduer.

Mindre hus

På husmannsplasser og mindre gårder hadde de gjerne et lite hus med et hovedrom, gang og kove (kammers). Rominndelingen var den samme som i åre-stuene, med den forskjellen at de hadde satt Høringsforslag kulturminneplan, Trøgstad kommune

inn peis og skorstein. Alt dagligliv foregikk i det store rommet; de sov, spiste og arbeidet der. Slike små hus kan ha blitt tatt i bruk som bryggerhus når det har blitt bygget nye og større hus på gården.

Svalgangs-stue

Mest vanlig her i distriktet fra 1700-tallet og litt ut på 1800 er *svalgangsstue*. Folkelivsgransker Eilert Sundt kalt dem «*den akershusiske bygningstype*», fordi den var vanlig over hele Østlandet.

En svalgangsstue er bygget av tømmer, og har gjerne 2 eller 4 rom, med inngang direkte fra en svalgang (derav navnet). Svalgangen er av reisverk og kledd med panel. Ofte har disse husene også en 2. etasje, med tilsvarende rominndeling. Trappa opp til 2. etasje gikk ute i svalgangen.

De best bevarte slike hus fra Trøgstad er de på museum; *Løkenstua* med svalgang over hele framsida som ble flyttet til Norsk Folkemuseum i 1926, og *Raknerudstua* som står på Trøgstad bygdemuseum og har svalgang bare midt på fronten, slik at det er plass til et vindu på hver side.

På Trøgstad bygdemuseum har vi også *bryggerhuset* fra Trøgstad prestegård, som også er en svalgangsstue. Der er det ikke tverrforbindelse mellom rommene i 1. etasje, som er ganske typisk for bygningstypen.

Jutulstua på Langsæter har åpen svalgang i to etasjer. Den har lang og broket historie. Er nevnt bl.a. av prest Gjellevøl fra Høland. Bygningen har vært flyttet flere ganger, og bærer preg av å være satt sammen av flere og eldre bygninger. Det er bl.a. rester av malt dekor i taket flere steder.

Kommunelokalet med den gamle kommunestyresalen var bygget som svalgangsstue. Det opprinnelige huset/tunet på Skjønhaug gård.

Midtkammers-hus

Midtkammershus er beslektet med midtgangsstuer, som har inngang midt på langsiden, og gang som går gjennom hele husets bredde (slik som Narvestad på Folkenborg – embetsmanns bolig fra første halvdel av 1700-tallet). Der går det en trapp opp til 2. etasje inne i gangen.

Midtkammershusene har en- eller to-etasjer og inngang midt på. Gangen blir gjerne avdelt med et rom innerst. På hver side av gangen er det et stort rom, hvorav det ene gjerne brukt som kjøkken. Mange gårdshus hadde denne oppbyggingen, gjerne med en kjøkkengang på den ene siden i tillegg.

Ofte ble også ett eller begge de store rommene på hver side avdelt med et kammer. Da blir de kalt *seksroms hus*. Disse husene har som regel to piper.

Langsæter-bygningen på museet ble nesten en slik midtgangsstue etter ombyggingen i 1844.

Empirehus

Hus fra begynnelsen av 1800-tallet er preget av symmetri og rene linjer, og er inspirert av antikken. Større bygninger har gjerne inngangsparti midt på, med veranda og søyler. Taket er ofte ganske bratt, og noen steder har huset hel- eller halvvalmet tak (skråtak også på kortveggen). Planløsningen Høringsforslag kulturminneplan, Trøgstad kommune

er ofte som i *seksroms midtkammershus*. De husene som er best bevart i sin opprinnelige form er gjerne store, med to fulle etasjer. Eksempler på slike bygninger er hovedbygningen med tingsal på Søndre Haakaas, Prestegården, Sæter nordre, Skjenneberg, Lintho søndre (med halvvalmet tak) og Utveien.

Husmannsplasser

De små husene på husmannsplasser og små bruk har gjerne hatt bare to rom, og kalles to-roms-hus. Det er inngang rett inn i kjøkkenet. Derfra er det dør inn til stua. Det er ei pipe, med ildsted i begge rom. Noen ganger er det delt av med en lettvegg til et lite kammers på innsiden av kjøkkenet. Det er også ganske vanlig med en liten svalgang på framsiden av huset. Eksempler på slike bygninger er Husmannsstua fra Jorudenga på museet, Gamlestua på Tangen Øvre, Sariberget ved Riiser og Hoelshytta på Nedre Hoel.

Sveitser-stil (slutten av 1800-tallet)

Sveitserstilen er inspirert av bondebebyggelsen i alpeområdene. Det mest karakteristiske er de store tak-utspring med synlige sperreføtter, og utsagede detaljer (snekkerglede). De har gjerne veranda med «blonder».

Mange av våre gamle bondestuer fikk tilført en slik veranda for å gi husene et mer moderne preg. Eksempler på sveitserstilbygninger i Trøgstad er Strønes nordre, Sand nedre og Hov nordre, samt de gamle skolene (Skjønhaug, Havnås, Olberg, Hvamner, Søpler, Tosebygda, Hestehagan)

Hus i ubrent teglstein

En mindre kjent byggemåte er bindingsverkshus med ubrent teglstein. Sikre kilder (slektshistorie) forteller at to brødre bygget hvert sitt hus i denne teknikken på henholdsvis Jeriko og Eikeberg i Båstad. Førstnevnte er revet. Bryggerhuset på Fagerås er bygget i samme materiale, og er nylig restaurert etter antikvariske prinsipper.

4. Trøgstad i et forsvarshistorisk perspektiv

TRØGSTADS GEOGRAFISKE STRATEGISKE BELIGGENHET

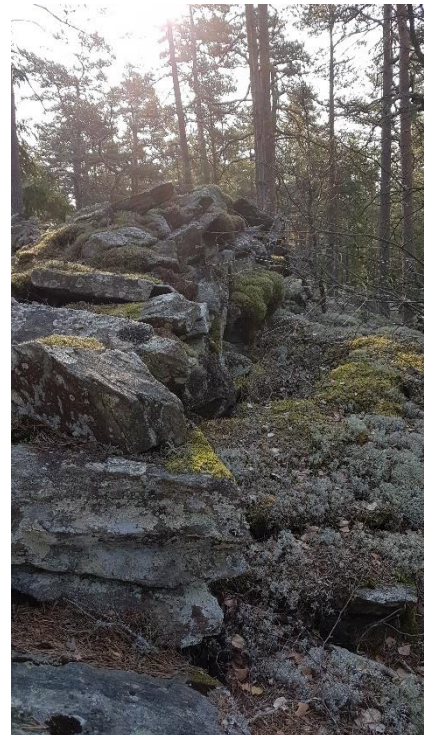
Trøgstad kommune har en strategisk geografisk beliggenhet, med nærhet til Øyeren og Glomma som bidrar til «å dele fylket på langs», høydedrag som gir oversikt over store områder og mange innsjøer og vassdrag. Disse forhold har påvirket hvordan fremmede styrker gjennom historien har kunnet bevege seg innen vårt område.

Bygdeborger

Innenfor Trøgstad kommunes grenser ligger flere bygdeborger:

- Tvillingborgene Bæljeråsen og Festningsåsen
- Bergeråsen mellom Hunstorp og Karlsrud sørøst for Skjønhaug
- Slottet ved Måstادتjern i Båstad

som i tidligere tider har hatt stor betydning for lokalbefolkningen. Bruk av varder har også vært et tema som har hatt betydning i denne gamle tiden. Det er sannsynlig at også Trøgstad Varde har vært benyttet i slike sammenhenger. Bygdeborgene omtales her kun i korte ordelag da de vil bli behandlet i et annet segment mer spesielt.

Bygdeborgen Festningsåsen øst for Havnås

VIKINGETIDEN

I Snorres kongesaga omtales blant annet Halvdan Svartes kamper på Øyeren på 800 tallet. Etter at kamper mot Gandalfsønnene startet i nordenden av Øyeren, endte kampene i sørenden mot Eid, nå Askim og Tosebygda. Her finnes også fornminner fra denne tiden. Noen av disse er utstilt i Trøgstad kommunehus.

DEN STORE NORDISKE KRIG OG KARL DEN XII 1716

Karl den XII angriper Norge i mars 1716. Etter forsøket på å innta Akershus tar han veien sørover mot Halden. På veien må han krysse Glomma ved Onstadsund mellom Askim og Spydeberg med sine 3000 mann og 1500 hester. Nordmennene har senket fergen på østsiden og Karl den XII må bygge flåter for å ta seg over. Det er oppfattet at hans felttogsfremmarsj hadde konsekvenser i mils omkrets med hensyn til å skaffe mat og forsyninger til sine soldater og hester. Dette forhold fikk også sine følger for gårder og befolkning innen Trøgstad. Karl den XII prøvde å innta Halden dog uten å lykkes i 1716. Da han kom tilbake i 1718 falt han ved Fredriksten festning.

SYVÅRSKRIGEN FOR 17.MAI 1808- 1814

Trøgstad blir trukket inn i stormaktskonfliktene i 1808. Norge er under Danmark som var alliert med Frankrike og Napoleon. Sverige er alliert med England. Sverige angriper Norge. I 1808 har lederen for de norske styrkene prins Christian August bivuakk ved Trøgstad Kirke før kamphandlingene i Aurskog og Høland i april 1808. Minnestøtte er satt opp på Trøgstad Bygdemuseum. Det «var stille» i kamphandlingene mellom 1809 og fram til sommeren 1814. Da angriper kong Karl Johan Norge og Østfold. Det kom til kamper også i Trøgstad. Her lå kaptein Stabell med 2800 mann. Han ble omringet av 9000 svenske soldater med kavaleri og kanoner. Overmakten ble for stor og Stabell trakk seg tilbake til Fetsund. Konsekvensene av at både norske og svenske styrker i dette store antallet var i Trøgstad har igjen fått store konsekvenser for befolkningen med bakgrunn i de forsyningsbehov disse styrkene hadde med mat til soldater og hester.

**Bauta over falne i
1808**

KRIGEN I NORGE 1940 TIL 1945

Etter at Norge blir angrepet den 9. april, kommer det angrep fra tyske styrker mot Trøgstad og Trøgstad Fort den 13. april. Norske styrker på ca 70 mann har gått i stilling ved Kolbjørnrud og Solberg ca 1,5 km nord for Trøgstad sentrum. Tyskerne hadde en styrke på ca 200-250 mann. Etter at kampene hadde startet anmodet de norske styrkene om ildstøtte fra kanonene på Trøgstad Fort. Denne ildgivningen får den effekt at de tyske styrkene trakk seg tilbake til Lillestrøm. Trøgstad Fort ble imidlertid overgitt den neste dagen.

FLYKTNINGERUTER OG GRENSELOSTRAFIKK

Det var flere flyktningeruter og grenselostrafikk i Trøgstadorrådet under krigen 1940 til 1945. Her nevnes samlingspunkter/passeringspunkter som Sæther, Stikla, Sandstangen og Sætra.

FLYSLIPP TIL HJEMMEFRONTSTYRKENE I 1944/1945

Det ble sendt forsyninger til de norske hjemmefrontstyrkene gjennom dropp av containere fra fly. De mest markante flyslippområdene var Mosebytjern, Sæther og Oppskott.

HJEMMEFRONTSTYRKENE OVERTAR TRØGSTAD FOR VED FREDSSLUTNINGEN I MAI 1945

Norske lokale hjemmefrontstyrker overtar Trøgstad Fort i mai 1945.

TRØGSTAD FORT SOM INTERNERINGSLEIR FOR TYSKERE OG DERES NORSKE KVINNER OG BARN 1945 TIL 1947

Fra 1945 til 1947 var Trøgstad Fort interneringsleir for tyske soldater som skulle repatrieres/sendes hjem til Tyskland. I leiren var også norske kvinner og barn som hadde tilhold med de tyske soldatene.

Antallet kunne være 102 totalt, 26 kvinner og 15 barn, hvorav 14 spebarn. Enkelte av de internerte gjorde tidvis arbeid på lokale gårdsbruk.

HAVNÅS LEIR

Havnås leir ble etablert i 1940 som leir for arbeidstjenesten under Quislings regime og var det til 1945. Fra 1945 til 1946 var leiren interneringsleir for russiske krigsfanger tatt av de tyske styrker under krigen i påvente av retur til hjemlandet. Deretter var leiren soningsanstalt for landsviksdømte fra 1946/1947 til 1949. Deretter var Havnås sivilarbeiderleir fra 1950 til 1959. Deretter, fra 1960 ble leiren administrasjonsområde for Trøgstad NIKE- batteri inntil 1990.

Fra 1992 ble Trøgstad fengsel etablert i Havnås leir.

FORSVARSVIRKSOMHET PÅ TRØGSTAD FORT ETTER 1945

Det har vært virksomhet fra forskjellige deler av forsvaret på Trøgstad Fort etter krigen:

1946-1958:	Radarstasjon for Luftforsvaret
1953-1956:	Radarkontrollørskole
1945 -1995:	Ammunisjonslager og Ammunisjonsverksted tilknyttet den norske Hær. Lagring av mobiliseringsammunisjon.
1960- 1990:	Radar og kontrollområde for Trøgstad NIKE- batteri. (Rakettområdet lå ved Myrås, nord for Havnås)

Betongstilling på Trøgstad Fort.

C. Prioriterte kulturminner

1. Kriterier for utvelgelse av kulturminner

Det er registrert svært mange kulturminner i Trøgstad, både automatisk fredede fortidsminner og nyere tids kulturminner. Det er i denne sammenheng nødvendig å nevne at lista over prioriterte ikke er komplett. Det finnes bygninger og kulturmiljøer som kunne vært med. Utvalget er gjort på skjønn. Det finnes en rekke bygninger som er verneverdige som må hensyntas når det kommer søknader om ombygging eller rivning. Sammensetningen av listen over prioriterte kulturminner vil være gjenstand for ny vurdering ved rullering av planen.

Kulturminnelovens definisjon av kulturminne:

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokalteter der det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon. Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng.

Det har kommet inn stor respons på arbeidet med kulturminneplan, og det har ikke manglet forslag på egnede objekter. Forslagene er bearbeidet av plangruppa beskrevet i forordet.

Kriterier som er brukt for å prioritere kulturminner:

- Prioritere et begrenset antall kulturminner
- Prioritere kulturminner av ulike typer (innenfor ulike sjangre)
- Alle deler av kommunen må få prioritert opp kulturminner (Tosebygda, Båstad, Østbygda, Trøgstad/Skjønhaug)

Flyfoto over Sandstangen

Høringsforslag kulturminneplan, Trøgstad kommune

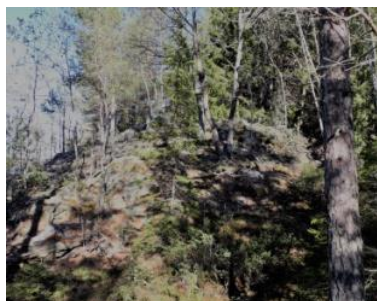
2. Prioriterte kulturminner

Reg. nr. refererer til nr i registeret Askeladden (Riksantikvaren, u.d.)

1. Automatisk fredede kulturminner

Åsrøys fra bronsealderen på Gillingsrud, reg.nr. 68864, Diameter ca. 17 m. Ligger på bergflate, ca. 20 m over Øyeren.

Åsrøys fra bronsealderen ved Muggeby, reg.nr. 29341, diameter ca. 20 Ligger på bergutspring, ca. 10 m over Øyeren.. -

Steinsetning «Trolldansen» ved Faugli, Havnås, fra eldre jernalder. Sju steiner, en midtstilt, diameter ca. 6 m. Her er også en gravrøys d. ca. 7 m, med stort krater.

Steinsetning og rundhaug ved Bråte, reg. nr. 75406, ved Bråte, ni steiner, d. 10,5 m. Sagnet sier at to småkonger er begravd i ringen. Også tradisjon om troll som ligger gjemt under steinene, og at det spøker. her er også en rundhaug d. ca. 17 m. Eldre jernalder.

Gravfelt ved Duåsen, Søndre Langseter, reg.nr. 39409. Feltet ligger vest for Havnås og er et av de største i Indre Østfold. Det er registrert 23 gravhauger Diameter 6 - 23 m. Antakelig fra eldre jernalder.

Bygdeborg på Bergeråsen, reg. nr.40470. Toppen av åsen er befestet med kraftige murverk på tre sider. Murene er usedvanlig godt bevart og lite utrast.

«Tvillingborgene» ved Havnås, reg.nr. 19876 og 78401. Bæljeråsen (bilde) og Festningsåsen er to bratte koller som ligger rett ved siden av hverandre. Begge er befestet med murverk, og utgjør dermed til sammen ett forsvarsverk. Slike «doble» bygdeborger finnes også andre steder i landet, men er ganske uvanlige. Stort behov for rydding av Festningsåsen for at muren skal kommetydlig fram.

Hulvei Tosebygda. Hulveier er veifar fra før det ble vanlig med hjulkjøretøy. De karakteriseres ved at trafikken sliter veibanen ned til en mer eller mindre tydelig grøft i terrenget. Hulveien går N-S, vest for ravinelandskap fra Hvitstein retning Torp.

2. Kulturminner fra nyere tid

Museale anlegg

Trøgstad bygdemuseum. Museet ble innviet i 1928, og er dermed et av de eldste bygdetunene i landet. Samlingene består av 14 bygninger og en større samling enkeltgjenstander fordelt på to tun med bygninger fra ulike tidsepoker, samt en husmannsplass.

Trøgstad kornmagasin ble opprettet i 1831 av 145 interessenter. Dette fungerte som en bank, der man kunne låne korn mot 10% rente/år. Kornmagasinet var i drift frem til 1903 da behovet hadde opphørt, og driften derfor ble avviklet. Bygget står fremdeles helt intakt slik det ble bygget i 1831, og når man kommer inn står fremdeles utstyret som hører boden til utstilt i gangen. De slitte bratte trappene vitner om de utallige 100 kilos sekker som er båret på skulderen opp og ned.

Trøgstad fort. Fortet sto ferdig i 1917 og inngikk i Fossumstrøgets befestninger som grenseforsvar mot Sverige. Bygningene er alle oppført i 1916. Fortet var i kamp med tyske styrker i 1940. I 1945-47 var det interneringsleir og i 1945 -1994 var det ammunisjonslager for Hæren. Etter krigen var det kvarter for radar/kontrollavdelingen i Nikebataljonen. Forsvaret trakk seg ut i 1991. Fortet er i dag friområde og eies av Trøgstad kommune.

Kirker og bedehus

Trøgstad kirke. Steinkirke fra middelalderen, oppført ca. 1250, men nevnes første gang i skriftlige kilder 1343. Kirken ble om- og påbygd i 1904, og har i dag 350 sitteplasser. Legalfredet som kulturminne fra før 1537. Kirken fikk i 1904 en spesiell nasjonalromantisk dekor. Kirken har også to epitafier fra 1655 og 1678, og altertavle og prekestol er rikt dekorert.

Båstad kirke. Korskirke, oppført 1860, annekskirke til Trøgstad prestegjeld. 503 sitteplasser. Kirken har et fem stemmers Rieger orgel fra 1876 som anses for å være litt lite for kirken, men det skal også være det eldste Rieger orgelet i verden som er i spillbar stand mer eller mindre i originalskikkelsen. Orgelet ble restaurert av Søren og Eystein Gangfløt i 1989 og av Mathias Becker i 2004.

Trøgstad og Båstad kirkegårder. Kirkegårdene i Trøgstad og Båstad særpreges av at deler er oppdelt etter den gamle gårdsteigordningen og at de har vært i kontinuerlig bruk over meget lang tid. Trøgstad kirkekontor laget i 2013 en bevaringsplan for de to kirkegårdene der teigsystemet bevares (Trøgstad kirkekontor, Kirkevergen, 2014). Følgende vernes: gravminner over 100 år, gravminner over falne i 2. verdenskrig og ofrene i leirrasen i 1967. Middelalderdelen av kirkegårdene skal skiltes.

Sion gamle Bedehus

Oppført ca. 1920. 1½ etasjes bedehus, i dag auksjonslokale. Påbygd ca. 1950. Ikke i SEFRAC.

Bechs kapell. Privat gravkapell, oppført 1818. SEFRAK reg. 0122-0304-031, rød kode. Bechs kapell er et privat gravkapell for Peter Christian Bech, som døde på gården Håkås i Båstad 17. august 1818. Kapellet ligger på et skogkledd høydedrag ut mot Øyeren der det er fylt på masse, en knapp kilometers gange fra Håkås søndre. Det er en ganske liten tømmerbygning med en tårnkonstruksjon, og den har fått stå relativt uberørt.

Presteboligen. Hovedbygning i 1½ etasje, sen-empirebygning. Trøgstad prestebolig ble oppført mellom 1856-60. Den kombinerte bryggerhus og drengestubbygningen fra 1820, som tidligere stod på tunet, er blitt flyttet fra prestegården, men ble gjenoppført i 1926 på Trøgstad Bygdemuseum. Presteboligen fikk i 1972 en oppgradering innvendig samtidig som den opprinnelige planløsningen ble ivaretatt. Har nylig fått skiftet tak og vinduer.

Skoler

Gamle Skjønhaug skole. Oppført i 1898. SEFRAK nr. 0122-0105-006, gul kode. Gamleskolen ble opprinnelig bygget på Rud i Tosebygden for så, før den ble tatt i bruk, å bli flyttet til Skjønhaug. Her ble den tatt i bruk som skole i 1898. Bygget ligner de øvrige skolene som ble bygget på denne tiden. Kulturminnegruppa vurderer bygget til å ha stor verdi på grunn av funksjonen det har hatt som skole i over 100 år. Arkitektonisk verdi vurderes til middels. Utvendig er bygget representativt for stilen skolene ble bygget i på denne tida. Med sin sentrale plassering og sammen med kommunelokalet er bygget en ressurs for tettstedet.

Olberg skole

Oppført 1901. I bruk som skole fram til 1962. Brukes i dag til boligformål. Bygningen er velholdt.

Gamle Havnås skole:

Oppført 1900. Brukes i dag som bolig- og næringsformål.

Hestehagen skole, oppført 1861.

Hestehagen skole startet skoleundervisning sannsynligvis i 1841 og holdt på frem til den ble besluttet solgt i 1903. (sammen med Kirkeby) I beslutningen heter det: «*Lærerne ved disse kretser får en avsnvsgodtgjørelse av 100 kroner årlig*» (Berger, 1937) (Grinder, 1994)

Andre bygninger og anlegg i offentlig rom

Trøgstad gamle kommunelokale. Kommunestyrelokale fra 1837 og i bruk som dette fram til 2004. SEFRAK nr. 0122-0105-004, rød kode. Kommunelokalet var opprinnelig hovedbygning på Skjønhaug gård og ble kjøpt av kommunen i 1836 for å følge opp påbudet om opprettelse av fast skole. Trøgstad var første bygd i Indre Østfold som hadde egen eid skole. Det Trøgstad-Baastadske Formandskab hadde første møte på gården Skjønhaug i 1837. Kommunestyret hadde sine møter i dette bygget fram til 2005 da det nye

kommunehuset ble tatt i bruk. Kulturminnegruppa vurderer kommunelokalets verdi knyttet til samfunnsutviklingen (skole og lokalpolitikk) til å være svært stor. Særlig er denne verdien knyttet til kommunestyresalen i andre etasje, som bør istandsettes i tråd med tidligere bruk som kommunestyrelokale. Kommunelokalet har antakelig opprinnelig hatt en lukket svalgangsløsning og har lignet Raknerudstua på museet. Rundt 1914 ble bygningen restaurert til jugendstil. Under restaurering i starten av 2000-tallet, ble vinduer og kledning byttet slik at arkitekturhistorisk verdi ble redusert, men bygningen framstår fortsatt som staselig. Kulturminneplangruppa vurderer arkitekturhistorisk verdi i dag til middels. På grunn av sin plassering, historie og arkitektur vurderer kulturminneplangruppa bygget til middels verdi som ressurs for tettstedet Skjønhaug. Bygningens verdi er også knyttet til plasseringen ved siden av gamleskolen. Bruken av Kommunelokalet bør være innenfor et historisk konsept.

Sentralen. Oppført som doktorbolig i 1902. Trøgstad telefonselskap ble opprettet i 1895 og første telefonsentral lå på Bulterud. I 1905 ble sentralen flyttet til hovedbygningen på Skjønberg, i dag kalt Sentralen. Telefonsentralen var hovedsentral og spilte i mange år en viktig rolle i samfunnsutviklingen, fram til ny automatisert telefonsentral sto klar bak kommunehuset. Den 13. april 1940 spilte sentralen en avgjørende rolle som bindeledd mellom Kolbjørnrud og Trøgstad Fort. Det ble formidlet ildanvisning fra Kolbjørnrud via telefonsentralen og til kanonene på Trøgstad Fort. På bakgrunn av disse opplysningene ble kanonild satt inn med den følge at tyskerne tok til retrett. Kulturminneplangruppa mener den gamle telefonsentralen har svært stor verdi som historieformidler. Pusset opp i 2019 med ny isolasjon og kledning.

Solbergfoss-Mørkfossanlegget. Ved Mørkfoss er det fortsatt synlig store inngrep som ble gjort etter forrige århundreskifte under anlegget av Solbergfoss og Mørkfossanlegget, blant annet brygger, steinbrudd, grunnmur til anleggsbrakke og damvokterbolig.

Svalgangsbygninger

Dette er en kategori bygninger som skriver seg fra sent 1600-tall og 1700-tall.

«Jutulstua», Søndre Langseter. SEFRAK 0122-0201-009, rød kode. Svalgangsbygning, oppført 1683, inneholder flere eldre bygningsdeler. Demontert for oppføring på ny grunnmur i 1935. Restaurert med tilskudd av offentlige midler.

Private bygninger og anlegg

Hovedbygninger

Håkås søndre. SEFRAK 0122-0304-027, rød kode. Midtkammerbygning i to etasjer. Hovedbygning i empirestil, oppført som lensmannsgård i 1820-40. «Tingsalen» i annen etasje fungerte som rettslokale, og det ble innredet arrestlokale i et av uthusene.

Nedre Sand. SEFRAK 0122-0304-026, gul kode.

Toetasjes sveitserstil hus, oppført 1852. Sannsynligvis den første sveitserstilsbygning i Indre Østfold.

Utveien vestre. SEFRAK 0122-0304-029, rød kode. Hovedbygning i empirestil, midtkammerbygning i 1½ etasje, oppført ca.1830.

Strønes nordre. SEFRAK 0122-0103-012, gul kode. Toetasjes midtkammerbygning, oppført ca. 1853.

Husmannsplasser

Møllebakk

SEFRAK 0122-0301-01, gul kode. Bolighus for mølleren ved Maastad møllebrug. To uthus. Vel bevart, har vært brukt som bolig fram til ca. 2016. Setningsskade i NØ-hjørne.

Kikut, Nordre Hov

SEFRAK 0122-0302-015 gul kode. Flyttet til dagens beliggenhet fra Hjørnerud antakelig på 30-tallet. Tidligere navn Vesterlund.

Opp-og-ned, Aaser. Oppført ca. 1750, eksteriør fra ca 1860. SEFRAK 0122-0101-029, rød kode. Empirestil. Husmannsplassen Opp og Ned, også kalt Aaserenga Vestre, er dokumentert som plass/hytte under Aaser siden rundt år 1700. Fraflyttet i 1930. Benyttet som skjulested under 2. verdenskrig. Er under restaurering med offentlig tilskudd.

Andre gårdsbygninger

Fagerås. Bryggerhus, antatt oppført første halvdel av 1800-tallet. Et av få gjenværende hus oppført i grovt bindingsverk utmurt med leire. Kledd utvendig, dels pusset med leire innvendig. Mye originalt både av eksteriør og interiør. Settes nå i stand med bidrag fra bl.a. Norsk kulturminnefond.

Nedre Hoel Kjøne, dvs et tørkehus for korn og gjerne lin og malt.

Solberg gråsteinsfjøs. Oppført påbegynnelsen av 1800-tallet. SEFRAK 0122-0102-010, rød kode.

Smie Nordre Haakaas oppført rundt 1900, restaurert i 1995. Intakt med esse og blåsebelg.

Potetkjeller: Ringstad Nordre. Usikkert årstall, men før 1900. Hull i bakken, men steinblokker rundt og overbygg. Potetkjelleren fikk nytt tak på slutten av 70- tallet, men originaltakstein ligger på. Videre er overbygget tjæret og bygningen er i god stand.

Kirkeby magasinbu. Kornmagasin for Båstad sogn, oppført ca. 1845. SEFRAK 0122-0302-005, rød kode. Restaurert med offentlig tilskudd i 2007.

Gårdsmiljø

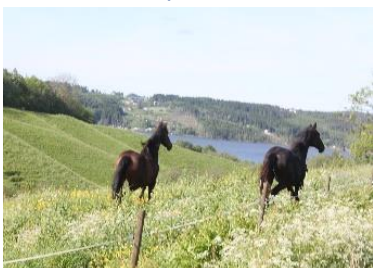

Tunet på Åser i Tosebygda. Et autentisk godt bevart gårdstun som er representativt for vårt område rundt år 1900. Tun av denne typen, hvor alle hus fremdeles er intakt, og kulturlandskapet rundt ikke er ødelagt av bakkeplanering er sjelden vare. Tunet på Aaser ligger vegg i vegg med tunet på Aaser vestre. Tunene utgjør sammen en helhet, og vitner om tiden da befolkningsveksten gjorde at gårdene ble delt opp i mindre enheter, gjerne som her, sentrert rundt en felles vannkilde. Gårdstunet kan ses i sammenheng med husmannsplassen Opp og ned, ca 5 minutters gange fra tunet.

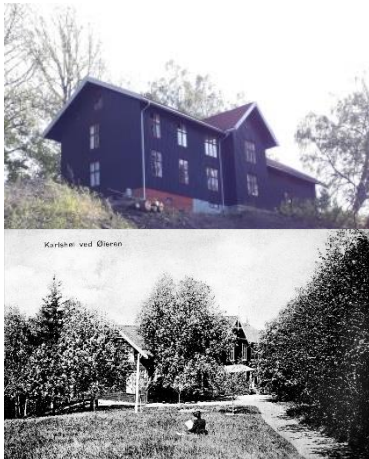
Gårdstunet på Eikeberg. Et autentisk godt bevart gårdstun som er representativt for vårt område rundt år 1900. Bua og smia skal ha stått igjen da svenske tropper la gården i aske tidlig 1700. Smia er nok den eneste gjenværende i Trøgstad av sitt slag. Laftet, og i original god stand.

Kulturlandskap

Beitelandskap: Ved Sandstangen sør for Sandsveien er det et åpent beitelandskap i ravine. Området har av Miljødirektoratet fått status som verdifullt kulturlandskap med kulturminneverdi svært høy. Området beites i dag av storfe og hest.

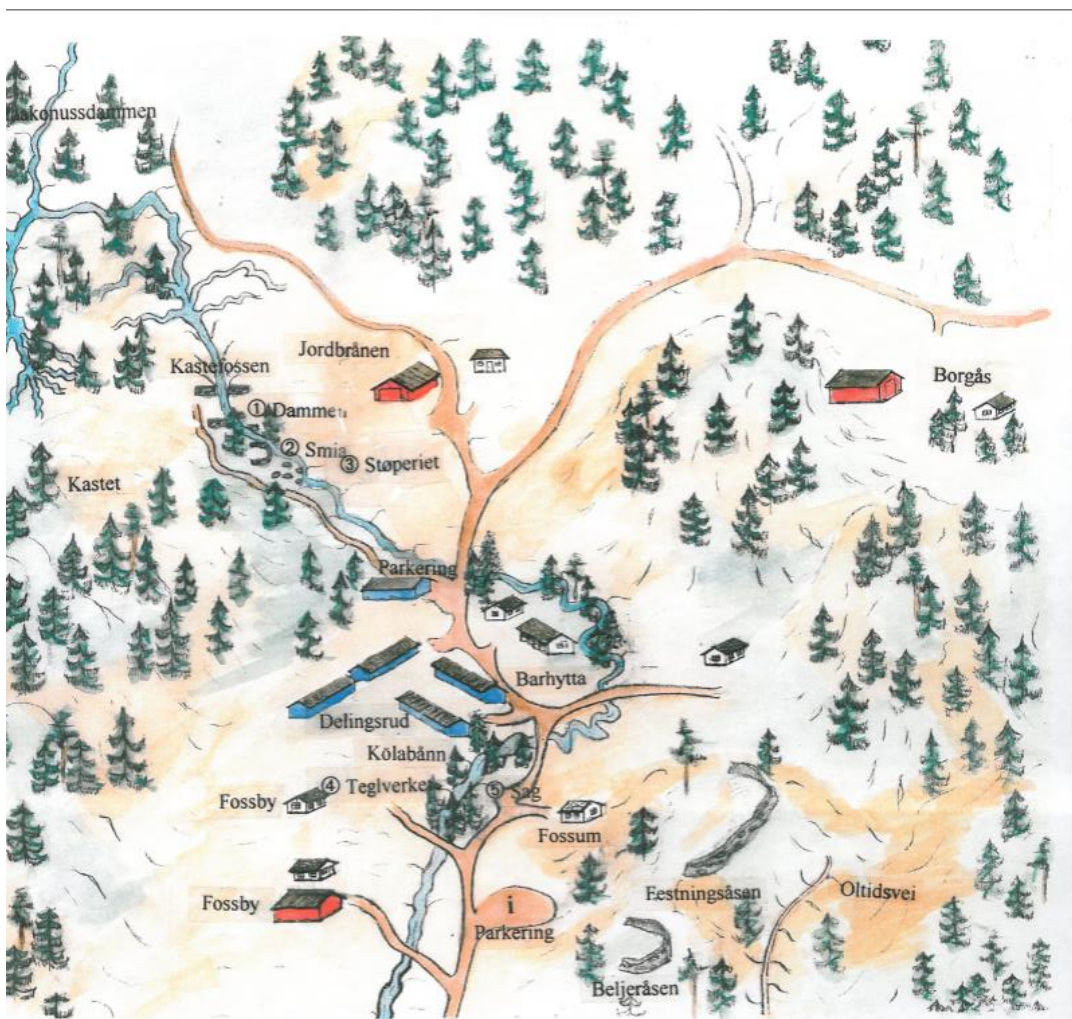
Andre bygninger

Carlshøi hotell. SEFRAK 0122-0304-025, gul kode. Carlshøi Turisthotell ligger i skrånede terreng ned mot Øyeren, med flott utsikt over Sandstangen. Det ble bygget ca 1894 som sommerhotell ved Sandstangen. Dampskipet Strømmen hadde turisttrafikk på Øyeren. Hotellet opplevde sin storhetstid frem til 1916. Carlshøi har gjennom tidene hatt flere og ulike kundegrupper. I tillegg til å være hotell har det fungert som badesanatorium, pensjonat, feriehjem og selskapslokaler. Carlshøi er bygget i sveitserstil og er håndlaftet av søkkesømmer fisket i Øyeren. Senere er det satt på panel (også av søkkesømmer), som i dag er like fin. Fylkeskonservatoren anser Carlshøi pensjonat til å ha meget høy verneverdi. (UNI-stiftelsen, u.d.)

Teknisk- industrielle kulturminner

Lier industriminneområde

I området har det vært flere typer næringsvirksomhet over en periode på flere hundre år. Ettersom det har vært bosetting i området siden folkevandringstiden, må vi anta at vannkraften har vært benyttet her helt siden folk lærte seg å utnytte denne ressursen her i landet. For å regulere denne vannkraften har det også vært bygget demninger flere steder, både ved Fossum, Sørli og Damtjern (Håkonussdammen). Av virksomheter som har vært lokalisert i området finner vi fortsatt spor av følgende: Kvernhus – etablert på 1700-tallet og nedlagt ca. 1890. Jernstøperi og smie - jernstøperiet ble bygget ca. 1880 og nedlagt ca. 1900. Teglverk – flere teglverk helt fra 1700-tallet. Siste teglverk ble bygget ca. 1870 og nedlagt 1889. Sagbruk – saga ved Fossumfossen ble bygget ca. 1800 og nedlagt ca. 1910.

Industri i Stiklakroken

Olai Pedersen Wiig kjøpte gården Stikla i Båstad i 1830-årene og omskapte Stiklakroken til et betydelig industristed med teglverk, garveri, sag, mølle, frørenseri, benmelsfabrikk og treforedlingsindustri.

samt finsikting. (Trøgstad Herred)

Stikla mølle. Oppført ca. 1890. SEFRAK 0122-0301-003, gul kode. Opprinnelig bygget som tresliperi, senere papp- og papirfabrikk og cellulosefabrikk, av Olai P Wiig i 1865. Kraft ble hentet fra bekken fra Stiklatjern. Stikla Mølle ble gjenoppbygd av brødrene Bakkevik i 1891 som mølle etter brann i 1890. I 1951 var det leiemaling for bøndene, som gryn, knust havre, forskjellige slag av sammalt mel,

Slik kan mølla ha sett ut. Tegnet av arkitekt Frank Olsen

Maastad møllebrug. Ruin av steinbygd mølle, første etasje, oppført ca. 1850, antakelig gjenoppbygd etter tidligere mølle. Mølla ble bygget av Olai Pedersen Wiig, født 1802 på Vassvik. Den fikk kraft fra bekken fra Måstادتjern. Havre og bygg var de dominerende kornslagene. Den 2. mai

1895 brant mølla og ble ikke gjenoppbygd. Mølleruinområdet er eid av Trøgstad kommune som ryddet og skiltet kulturminnet på 90-tallet. Behov for ny rydding og skilting.

Samferdsel

Geirmundstien Fra 1920 – 40 bygde Geirmund Røen hesteveier som han nivellerte, murte opp og steinla med stein båret på ryggen i en meis. Veiene var av meget høy kvalitet og har holdt seg helt fram til i dag. Røen bygde ei steinhytte i skogen, hvor han bodde i forbindelse med arbeidet på veien.

Sandstangen: Dampskipsbrygge, båthus og hvilebrakke

Dampskipsbrygga på Sandstangen ligger på sørsida av tangen og ble brukt i fløtnings- og turisttrafikken. Brygga består av en laftekasse fylt med stor stein med vinkel. Den ble restaurert av kommunen i 2016. Båthuset og hvilebrakk som ble brukt under fløtningen fram til 1985 er holdt i god, tradisjonell stand og leies i dag ut til kiosk- og restaurantdrift.

Dampskipsbrygge Sæter ble brukt i rutetrafikken til dampskipet Strømmen fram til 1927. Nesten intakt, enkelte blokker er rast ut. Kan med fordel gjenoppbygges og brukes til småbåtbrygge.

Krigsminner

Bauta 1808. Minnesmerke over Christian August og hans soldaters bivuakk ved Trøgstad kirke våren 1808 før kamphandlingene i Aurskog og Høland i April 1808. Reist 1934.

Kampene ved Kolbjørnrud og Solberg 13.april 1940. Bua på Kolbjørnrud ble brukt som infanteristilling under kampene med tyskerne på hovedveien.

Flyktningerutene. En flyktningerute Kolbjørnrud – Hærseter- Oppskott – Kroksund er opparbeidet og tilrettelagt for ungdomsskolen. Trøgstad kommune har gjennomført vandring langs stien siden 2017. Bildet viser skilt på stein ved Kolbjørnrud sag.

FLYSLIPP UNDER ANDRE VERDENSKRIG I TRØGSTAD

Illustrasjonsfoto

Flyslipp Sæter: Til minne om flyslipp til Hjemmefronten våren 1945, skiltet av Trøgstad historielag.

22.03.1945 - SLIPPLASS for allierte fly med forsyninger til norske hjemmestyrker under krigen 1940-45.

Hjemmefronten ble stadig bedre organisert og utstyrmessig mot slutten av krigen. Mye våpen og annet krigsutstyr ble sendt over i fly fra England og droppet på avtalte steder langt til skogs der lokalkjente hjemmefrontgrupper stod klare og tok imot. Store Halifax, Sterling og Liberatorfly brakte med seg tusenvis av pakker og containere i løpet av krigen. Dette skjedde også flere steder i Indre Østfold, bl.a. også her du står, helt nord i Båstad.

Natten til 22. mars 1945 ble naboene i grenda holdt våkne av uvanlig nærgående flydur. I grålysningen ble det oppdaget en masse utstyr som lå slengt ut over et stort område på et jorde 100 til 200m fra låven på Nysæter. Noen skjønnte raskt hva det dreide seg om: våpenslipp. De forsto også at det var forbundet med stor risiko å ta imot og foreta seg noe i forhold til det. Dette var jo våpen og utstyr beregnet på oppstand og kamp mot okkupantene. Her måtte det handles raskt, og det ble gjort.

I løpet av formiddagstimene var jorden ryddet. Senere ble de rette kontaktpersonene i hjemmefronten varslet, og våpen og utstyr blei hentet og tatt vare på.

Slippet var egentlig beregnet for Mosebytjern – 2-3000 meter lenger øst. Årsaken til at slippet havnet her, er trolig at flygerne har sett en fjøsslykt i mørket, og dermed trodd at dette var slippstedet. Lokalbefolkningen sammen med Milorg gjorde en stor innsats, og tok vare på og sikret container med utstyr. (Sæther)

Flyslipp Mosebytjern:

21. mars. Flyet kom nordfra, litt høyt oppe i slippretningen. Det forsvant igjen, men etter noen minutter var det tilbake. Denne gang så lavt at man nesten ikke hørte det før det strøk over tretoppene, og en mengde fallskjerm hang i lufta. Containerne landet på myra. De ble samlet sammen. En del av de tomme containerne ble brukt til å pakke fallskjermen i og ble så senket i Mosebytjern. Beundringer for flybesetningen var stor. De hadde funnet en liten myr i et mørklagt Norge og droppet sin last med 100 % korrekthet etter 4 små lommelykter. (Sandvik, 2017)

Flyslipp Oppskott:

Den første særmeldingen kom 23. november, 1944. Da dro det ut 10-12 mann til plassen der flyslippet skulle skje. De hadde med lykter og lys. Flyene kom med en times mellomrom, men det ble ikke oppnådd kontakt så de reiste tilbake til England med lasten. Fire dager senere kom imidlertid slippet om kvelden, altså 27. november 1944. Det var 18 containere og 2 pakker. Den ene av pakkene ble aldri funnet igjen. Det kom enda et fly en time senere, men det ble ikke oppnådd forbindelse med det. Hver container veide 200 kilo og var 175 cm lange og 40 cm i diameter. (Sandvik, 2017)

Container som ble sluppet ved Oppskott

Naturkatastrofer

Rasulykken 1967: I Raset på Skjønhaug raste én million kubikkmeter ut. Det gikk det med tolv hus, flere ble skadet, fire mennesker omkom og store deler av området nord for Skjønhaug ble vesentlig forandret idet massene seg nordvestover. I nedkant av rasområdet er det anlagt en minnelund der skjeve «grunnmurer» symboliserer situasjonen etter raset. I selve rasropa er det i dag anlagt en gocartbane. I likhet med det største jordskjelvet i Norge, Oslo-skjelvet i 1904, skjedde også raset i

Trøgstad under søndagsgudstjenesten. Presten i Trøgstad holdt til alt overmål en tale som omtalte viktigheten av en trygg grunnmur i livet, med formuleringer om at man må bygge huset sitt på fjell. Minnesmerke over rasulykken 27. oktober 1967, står i Frøshaugdalen tett inntil RV 22. (NRK, 2016)

D. Målsetting

I kommuneplanen for Trøgstad fra 2018 heter det:

Hovedmål kultur: *Kultur for alle*

Delmål: *Kultur i et folkehelse- og samfunnsutviklingsperspektiv*

De viktigste målene i kommuneplanen 2018 - 2029 for kulturminnearbeidet er:

- *Bevare og synliggjøre lokale kulturminner og bygninger av kulturhistorisk verdi*
- *Styrke befolkningens tilhørighet til lokalsamfunnet*

Målet med kulturminneplanarbeidet er å:

- Identifisere verneverdige kulturminner i Trøgstad
- Samle kunnskap som er relevant for grunneiere som ønsker å ta vare på sine kulturminner
- Klargjøre kommunens plan- og saksbehandling for kulturminner
- Motivere til bevaring og tilgjengeliggjøring av kulturminner
- Spre informasjon om kommunens lokalhistorie og kulturminner og gjøre objektene mer tilgjengelig
- Foreslå bruk av kulturminner i folkehelsearbeidet

E. Innsatsområder

1. Innsatsområde bevaring

Forminner er automatisk fredet, mens nyere kulturminner i Trøgstad ikke er fredet. Det er ingen vedtaksfredede bygninger i Trøgstad fra etter 1537.

Riving av bygninger omfattes av plan- og bygningsloven, og det skal søkes tillatelse fra kommunen. Dersom bygningen er fra før 1850, er rivingstiltak meldepliktig til Fylkeskonservatoren som vil komme med en uttalelse til søknaden. Kommunen kan nekte riving med hjemmel i bestemmelser gitt i eller i medhold av plan- og bygningsloven.

I gjeldende kommuneplan er det lagt hensynssone bevaring av kulturmiljø rundt Trøgstad og Båstad kirke, tvillingsborgene i Havnås og Sandstangen med følgende retningslinje:

I hensynssonene rundt Trøgstad og Båstad kirker, bygdeborgene i sørøst for Havnås og Sandstangen skal tiltak forholde seg til kulturmiljøet og historien kulturminnene bærer.

Rundt Trøgstad Fort er det også en hensynssone for bevaring av kulturmiljø med følgende retningslinje:

I hensynssone bevaring av kulturminner på Trøgstad Fort skal forsvarrets innretninger bevares som dokumentasjon på forsvarrets aktivitet på Fortet og tiltak i hensynssonen skal forholde seg til kulturmiljøet i området.

En generell retningslinje i kommuneplanen har følgende ordlyd:

5. Avveining i forhold til andre interesser

Ved all arealdisponering og saksbehandling som berører arealbruk skal følgende interesser vurderes (relevante registreringer, planer og rikspolitiske retningslinjer er angitt i parentes, ikke uttømmende):

- kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap (kulturminneplan for Østfold)
- (...flere punkter om andre tema)

Det må vurderes om retningslinjene bør gjøres om til planbestemmelser for å gjøre dem juridisk bindende. Retningslinjer er kun veiledende for saksbehandling og planlegging. Det bør også vurderes om det er behov for flere hensynssoner for bevaring av kulturmiljø eller for båndlegging etter lov om kulturminner.

I Trøgstad kommune skal følgende retningslinjer gjelde for de objektene som er inne i kulturminneplanen:

- Kulturminner på listen skal ikke fjernes, rives eller ødelegges hvis ikke dette er godkjent av fylkeskonservator. Dispensasjonssaker skal sendes til høring til fylkeskonservatoren.
- Der hvor kulturminnene er fredet eller vernet på annet vis, for eksempel gjennom reguleringsplan, skal reguleringsbestemmelser følges.

- Det skal tas spesielle hensyn ved tiltak som berører kulturminnene direkte eller på annet visuelt vis. Skjemming av kulturminnene tillates ikke.
- Bygninger på listen skal ivaretas på en best mulig autentisk måte. Ved påbygg eller endringer skal arkitektonisk formspråk tas hensyn til i samråd med fylkeskonservatoren.
- Ved planarbeid skal det vurderes om kulturminner på listen skal få hensynssone kulturmiljø (eller hensynssone landskap) i kommuneplan, kommunedelplaner og reguleringsplaner.

Sandstangen 1908 (Digitalt museum, 2019)

2. Innsatsområde forvaltning

Grunneierne

Kulturminnene forvaltes først og fremst av grunneierne. Grunneiernes rettigheter, begrensninger og muligheter for tilskudd er beskrevet i kapittelet om kulturminnevern.

Kommunal forvaltning

Denne planen blir sluttført i 2019, altså like før Trøgstad går inn i ny Indre Østfold kommune. Hvilken type og nivå Indre Østfold kommune skal ha på kulturminneforvaltningen er i skrivende stund ikke klarlagt. Det bør være kommunens ansvar å vedlikeholde de prioriterte kulturminnene som er i kommunens eie etter arkivarisk standard. For øvrig bør kommunen i samråd med grunneierne informere om og skilte et utvalg av de prioriterte kulturminnene.

Behov for skjøtsel, hindre forfall, restaurere

Vedlikehold av kulturminner er grunneiernes ansvar. Kommunen har per i dag ikke forvaltningsansvar for kulturminner som er i privat eie, men et rådgivende ansvar, blant annet om muligheter for å søke tilskudd. Fylkeskonservatoren er ansvarlig for faglig rådgiving. Det offentlige yter tilskudd til dette

Høringsforslag kulturminneplan, Trøgstad kommune

arbeidet, jfr kapittel A6. Lista over prioriterte kulturminner viser hvilke kulturminner kommunen mener særlig bør tilgodeses med slik støtte.

3. Innsatsområde formidling

Generell informasjon: Brosjyrer og nettside

Som oppfølging av kulturminneplanen vil det opprettet en nettside under kommunens nettsider med bilder og korte beskrivelser av de prioriterte kulturminnene i denne planen. Det foreslås også at det lages en brosjyre med et utvalg av de prioriterte kulturminnene.

Undervisningsopplegg ved skolene

Båstad, Havnås og Skjønhaug barneskole og Trøgstad ungdomsskole bruker kulturminnene lokalt i undervisningen. Alle 7. klassene har en dag med mange aktiviteter fra gamle dager på Trøgstad bygdemuseum og alle 6. klassene besøker Trøgstad middelalderkirke. Disse to oppleggene er med i den kulturelle skolesekken. 10. klassene ved ungdomsskolen starter året med å gå flyktningeruta og 9. klassene har undervisning på Trøgstad Fort. Båstad skole besøker gravrøyser ved Muggeby, Bechs kapell og Sandstangen. Skjønhaug skole vil besøke Minnelunden for Skjønhaugraset, kommunelokalet og gamle Skjønhaug skole. Havnås skole bruker Trolldansens, Bergeråsen, Duåsen og Jutulstua i undervisningen.

Som oppfølging av kulturminneplanen vil alle skolene lage/oppdatere sine planer for bruk av lokale kulturminner i undervisninga knyttet til de kompetansemålene på de ulike årstrinn. Dette gjelder både kulturminner som skal besøkes og som skal brukes som lokale eksempler i undervisningstimene.

Barnehagene

Barnehagene har besøkt kulturminner i nærområdet. Det er spilt inn forslag om aktuelle kulturminner å besøke ved de forskjellige barnehagene, samt historier knyttet til kulturminner som er relevante å fortelle barnehagebarn i alderen 2-6 år. Barnehagene vil fortsetter arbeidet med å tilrettelegge kulturminnebesøk for aldersgruppen.

Omvisninger og turer

Trøgstad bygdemuseum har omvisning på museet hver søndag i sommermånedene. Trøgstad Fort har åpne dager med omvisning som blir annonsert. Historielaget har turer til ulike kulturminner gjennom året. Disse aktivitetene planlegges videreført. Omvisning i kirkene kan fås ved å kontakte kirkekontoret. Turistforeningen (DNT) lokalt har også turer innom kulturminner.

Tilvisningsskilt og infoskilt

Trøgstad historielag har skiltet rundt 100 husmannsplasser rundt omkring i bygda og hadde turer til plassene i forbindelse med dette arbeidet. Skiltene trenger vedlikehold og oppgradering. Ved Skjønhaug kirke er det et informasjonsskilt.

Trøgstad kommune har skiltet noen kulturminner:

- Lier industriminneområdet
- Måstad møllerruin

Høringsforslag kulturminneplan, Trøgstad kommune

- Flyktningeruta ved Kolbjørnrud
- Flyslipp ved Sæter og Mosebytjern
- Geirmundstien (også skiltet av DNT)
- Parkeringsplass ved Tvillingborgene
- Veiskilt ved RV22 til Trøgstad Fort

Mange av skiltene på disse stedene har behov for vedlikehold og dette foreslås som tiltak i handlingsplanen.

Blå skilt

Formålet med å sette opp blå skilt er å fortelle kulturhistorie i kortform der det faktisk skjedde. Kriteriene for skilting er at stedet er knyttet til en betydningsfull person, en historisk begivenhet eller en bygning. I Trøgstad har vi mange steder som er kvalifiserte for blå skilt. På Trøgstad kirke er det allerede et blått skilt som beskriver at kirka var valgkirke i 1814.

Det foreslås at det settes opp såkalte Blå skilt på følgende bygninger i løpet av 2019:

- Kommunelokalet
- Skjønhaug gamle skole (trebygningen)
- Båstad kirke
- Havnås gamle skole
- Carlshøi hotell
- Stikla mølle

Følgende andre bygninger og steder bør senere prioriteres for blå skilt:

- Hovedbygningen på Søndre Haakaas (lensmannsgård og tingsal)
- Bua på Kolbjørnrud (kamper 1940)
- Jutulstua på Søndre Langsæter
- Magasinbua på Kirkeby
- Magasinbua på Bygdemuseet
- Bechs kapell

4. Innsatsområde verdiskaping

Enkelte kulturminner kan ha potensiale for verdiskaping direkte for grunneiere eller bedrifter i området. Økt besøk i butikker og kafeer eller flere turister og liggedøgn på camping og hoteller er eksempler på indirekte inntekter. Synliggjøring av kulturminner kan bidra til dette. Ny Indre Østfold kommune og Visit Indre bør gripe muligheten til verdiskaping som ligger i å videreutvikle «turistpakker» der blant annet kulturminner inngår.

Kulturminner som særlig egner seg som mål for besøksnæring (direkte/indirekte):

- Trøgstad Fort
- Trøgstad bygdemuseum
- Sandstangen fløterhistorie, Carlshøi hotell, Bechs kapell

- Gamle Havnås skole
- Tvillingborgene
- Kirkene

5. Innsatsområde folkehelse

Kulturminner er gode turmål og motiverer til flere turer og økt aktivitet. Tilgjengeliggjøring og skilting av kulturminner bør derfor være i kommunens interesse i samarbeid med grunneiere og foreninger.

Trøgstad kommune har tidligere gjort tiltak for å tilgjengeliggjøre turmål som Geirmundstien, Tvillingborgene, Mosebytjern og Måstad møllerruin.

Kulturminner som særlig egner seg som turmål er:

- Trøgstad Fort
- Bechs kapell
- Alle 4 bygdeborger
- Geirmundstien
- Øvrige synlige kulturminner i utmark
- Sandstangen

Trøgstad Fort

Høringsforslag kulturminneplan, Trøgstad kommune

F. Handlingsplan

Navn	Hva skal gjøres	Økonomi	Ansvarlig
BEVARING			
Kommuneplan	Hensynssoner, planbestemmelser og retningslinjer		Planavdeling, Indre Østfold kommune
Byggesaksbehandling	Innføre retningslinjer		Byggesaksavdeling
FORVALTNING			
Infokveld/kurs	Kurs for grunneiere og byggebransje om restaurering og tilskudd	10.000	Trøgstad bygdemuseum og Trøgstad kommune
FORMIDLING OG FOLKEHELSE			
Kommunal nettside	Opprette side		Trøgstad kommune v kulturavdeling
Brosjyre	Tekst, bilder og utforming	25.000	Trøgstad kommune v kulturavdeling
Undervisningsopplegg	Knytte kulturminner til undervisning	I ordinært budsjett	De fire grunnskolene i Trøgstad
Skilt kulturminner	Vedlikehold av kommunale skilt	50.000	Trøgstad kommune
Blå skilt	Skilte prioriterte kulturminner	33.000	Trøgstad kommune
Husmannsplasser	Vedlikehold av skilt		Trøgstad historielag
Kulturminnedagen 8.9.19	Arrangement		Trøgstad kommune og lokalhistoriske foreninger
ANBEFALINGER TIL NY KOMMUNE			
Formidle lokalhistorie	Skilte og tilgjengeliggjøre kulturminner, vedlikehold		Indre Østfold kommune
Innarbeide kulturminner i «besøkpakker»			Indre Østfold kommune
Rådgi grunneiere	Info om tilskudd og muligheter		Indre Østfold kommune

G. Referanser

Berger, A. (. (1937). *Trøgstad kommune 1837 - 1937*.

Digitalt museum. (2019, mars 17). *Digitalt Museum*. Hentet fra Østfold fylkes billedarkiv:
www.digitaltmuseum.no

Giellebøl, R. (1771). *Naturlig og oeconomisk Beskrivelse over Hølands Præstegield*.

Grinder, B. (. (1994). *Minnebok for Trøgstad lærerlag 1894 - 1994*.

I fedrenes spor. (u.d.). Trøgstad_bygdemuseum.

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. (2000). T-3/00 Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø.

Kulturminnefondet. (u.d.). *Kulturminnefondet*. Hentet fra <https://kulturminnefondet.no/>

Norges geologiske undersøkelser, N. (2019, Mars 9). *Nasjonal løsmassedatabase*. Hentet fra
<http://geo.ngu.no/kart/losmasse/>

NRK. (2016, februar 26). Hentet fra https://www.nrk.no/video/PS*254167

Oldem, A. E. (1996). *Bygningshistorie og byggeskikk i Heggen og Frøland*.

Riksantikvaren. (u.d.). *Askeladden*. Hentet fra <https://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Data-og-tjenester/Askeladden>

Riksantikvaren. (u.d.). *Kulturminnesøk*. Hentet fra <https://www.kulturminnesok.no/>

Riksantikvaren. (u.d.). *SEFRAK*. Hentet fra
<https://kartkatalog.geonorge.no/metadata/riksantikvaren/kulturminner-sefrak-bygninger/93f06149-037c-48cf-b294-d166f65b6838>

Sandvik, H. (2017). *Nei, vi ga oss ikke*.

Sundt, E. (1862). *Bygnings-Skikken paa Landet i Norge*.

Sæther, L. (u.d.).

Trøgstad Herred. (u.d.).

Trøgstad kirkekontor, Kirkevergen. (2014). *Bevaringsplan for kirkegårdene i Trøgstad og Båstad*.

UNI-stiftelsen. (u.d.). Hentet fra <http://www.stiftelsen-uni.no/P1177A.html>

Østreng, T., Brudeli, G., & Hauer, A. (1989). *Bruk av bygdas fornminner i vår undervisning*.